
Kronika

Przegląd Historyczny 54/3, 543-553

1963

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Utworzono specjalny komitet historyczny (z udziałem uczonych Czechosłowacji, Węgier, Polski, NRD, Francji i Włoch) dla opracowania i przygotowania publikacji (ukaze się w 1964 r.) dokumentów historycznych związanych z tzw. „propozycjami pokojowymi” króla Czech — Jerzego z Podiebradu, który w 1464 r. wysłał do Francji poselstwo z propozycją zorganizowania europejskiej federacji państw dla obrony pokoju. UNESCO podjęło uchwałę o uczczeniu 500 rocznicy tej daty jako ważnej w dziejach cywilizacji.

W dniach 28—30 sierpnia 1962 r. w Eisenstadt miał miejsce VII zjazd historyków Austrii z udziałem przedstawicieli nauki historycznej z Anglii, Belgii, Węgier i NRF. W toku obrad najwięcej miejsca poświęcono dziejom państwa austriackiego w XIX i XX stuleciu. Zjazd ten poprzedzony został V zjazdem archiwistów austriackich.

PRACE ARCHEOLOGICZNE W NOVAE (PŁN. BULGARIA)

Ekspedycja Uniwersytetu Warszawskiego pod kierownictwem prof. Kazimierza Majewskiego kontynuowała w 1962 roku badania archeologiczne na terenie rzymskiego miasta Novae. Po trzech sezonach prac odsłonięto na znacznym odcinku mury obronne od zachodu i częściowo od północy, zbadano kilka wewnątrz dużej budowli w północno-zachodniej części miasta i niektóre odcinki trasy wodociągów.

W 1962 roku prace koncentrowały się w czterech punktach: przy murze zachodnim i w pobliżu jego północno-zachodniego narożnika (odcinki II, III i V) oraz w południowej części dużej prostokątnej budowli (odcinek IV).

Na południe od dzisiejszej szosy, która przecina teren starożytnego miasta ze wschodu na zachód, zbadano mur miejski na odcinku łącznej długości 57 m. Starożytni budowniczowie użyli do jego budowy kamieni różnej wielkości licowanych regularnymi ciosami. Maksymalna szerokość dochodziła wówczas do 2,40 m. Do wewnętrznej strony muru przylega dobrze zachowana baszta. Resztki zabudowy w jej najbliższym sąsiedztwie będą obiektem badań w przyszłym sezonie. Bardziej uchwytnie ślady budowli w tym krańcu miasta przynoszą badania prowadzone wzdłuż linii muru zachodniego, na północ od szosy. Na odcinku długości około 9 m przesledzono tam bieg muru licowanego ciosami kamiennymi; stanowił on niewątpliwie kontynuację omawianego już muru, który został odkryty wraz z basztą na południe od szosy. Wątki innych murów uchwytnie w kilku miejscach, przede wszystkim w północno-zachodnim narożniku miasta, pochodzą prawdopodobnie z późniejszego okresu. Z tej części miasta, która stanowi jego zachodni kraniec, pochodzą liczne znaleziska: odłamki ceramiki budowlanej, niektóre ze stemplem *legio I Italica*, lampy gliniane, fragmenty naczyń z gliny i ze szkła, fragment kamienia żarnowego, kamienna ośelka, monety z brązu i drobne przedmioty metalowe, a także jeden złoty kolczyk.

Na terenie prostokątnej budowli, badanej od 1960 roku, przystąpiono do eksploracji kwadratów usytuowanych w pobliżu piwnicy hypokaustycznej, którą odsłonięto w 1961 roku. Przede wszystkim usunięto gruz, który pochodził z północnej ściany *hypocaustum*, zawalonej w ciągu zimy, co spowodowało zniszczenie *pilae* i tego fragmentu suspensury, który w chwili odsłonięcia piwnicy znajdował się *in situ*. Oczyszczenie *hypocaustum* i pogłębienie wykopu poza jego obrębem pozwo-

liło stwierdzić, że badana konstrukcja ma obmurowanie z cegieł grubości 0,53 m, które ujmuje ją z trzech stron w ramy, zbliżone kształtem do podkowy, pozostawiając stronę północną otwartą. Odległość między ramionami podkowy wynosi po stronie wewnętrznej 2,02 m. Po stronie wschodniej, w murze z cegieł, jakby dostawionym do ramienia podkowy, odkryto wylot kanału przypieczowego o przekroju prostokąta. Dzięki biegowi tego kanału można się domyślać, że *prae-furnium* znajdowało się na wschód od *hypocaustum*.

Po stronie północnej, pod zwałami gruzu, odsłonięto na głębokości 2 m podłogę, która jest przedłużeniem suspensury wznoszącej się nad półokrągłą piwnicą hypokaustyczną. Na poziomie tej podłogi, na północ od *hypocaustum* odkryto inny zespół związany wyraźnie z wyposażeniem łaźni. W obmurowaniu z cegieł, które również tworzyło rodzaj podkowy o średnicy 1,06 m, znajduje się basen wyprawiony szarą zaprawą. Południową granicę basenu stanowił występ wzniesiony nad podłogą, z przerwą, która umożliwiała odpływ wody. Między ściankami basenu zbudowanymi z pionowo ustawionych płyt glinianych a ceglаныmi ścianami konstrukcji starożytny budowniczy pozostawił wolną przestrzeń szerokości ok. 0,07 m. Utworzony w ten sposób kanałek obiegał basen z trzech stron, zachował on w dwóch miejscach *in situ* żelazne haki, które były częścią umocnienia konstrukcji. Badając dobry stosunkowo stan zachowania urządzeń, które opierają się na systemie ogrzewania ścian ciepłym powietrzem, nie możemy na razie powiedzieć, czy ta część budowli była też ogrzewana od dołu. Prace na tym odcinku wstrzymaliśmy na poziomie dna basenu, tj. na głębokości 2 m.

Obie konstrukcje z cegieł: większą południową z odsłoniętym *hypocaustum* i mniejszą północną z basenem, można uważać za współczesne całej budowli. Od jej zachodniej części odgradza je ściana działowa z otworem wejściowym ujętym w kamienne monolityczne węgary, z których jeden znajdował się *in situ*. Tę część budowli zajmowały trzy prostokątne wnętrza, łączące się ze sobą w podobny sposób: największe (10,40 m × 5,20 m) znajdowało się w południowo-zachodnim narożniku i miało drugi otwór wejściowy w ścianie północnej, w pobliżu północno-zachodniego narożnika.

Po doprowadzeniu środkowego wnętrza, które sąsiadowało z zespołem kąpielowym, do głębokości 2 m, tj. do poziomu podłogi z płyt, płyty te rozsunęły się przy jej północnej ścianie. Założono tam sondaż, stosując jego wielkość do zachowanych płyt, i stwierdzono, że pod podłogą jest piwnica hypokaustyczna z systemem filarków suspensurowych bardzo zbliżonym do *hypocaustum* z 1961 roku. Mur zamykający badane wnętrza od północy miał na głębokości piwnicy półokrągły wylot, obudowany ceglami; otwór wypełniała szerniała od ognia ziemia.

Z badanej w 1962 r. części budowli, tj. z urządzeń kąpielowych i z prostokątnych pomieszczeń pochodzą różnorodne znaleziska: odłamek marmurowej bazy z inskrypcją wotywną, odłamki ceramiki budowlanej (wśród nich kilka ze stemplem *Leg. I Ital...*), fragmenty naczyń z przewagą kuchennych i zasobowych o grubych ściankach, szerniałe od ognia gliniane *tubuli*, lampy z gliny, całe i w odławkach, okrągła dekorowana płytka gliniana, drobne przedmioty z brązu i złoty pierścień ozdobiony wyobrażeniem główki kobiecej. W nowoodkrytym *hypocaustum* natrafiono na monetę wypuszczoną w czternastym roku panowania cesarza Justyniana.

Poza obrębem miasta, w odległości 130 m od jego północno-zachodniego narożnika zakończono prace na sondażu założonym tam w 1961 roku. Jest to miejsce, gdzie znajdował się zbiornik końcowy rzymskiego wodociągu, który doprowadzał wodę do *Novae*. Tam również odkryto elementy ceramiki budowlanej, głównie dachówek ze stemplem *Legio I Italica*, użyte wtórnie do budowy kanału ściekowego. Prowadzono też prace terenowe w poszukiwaniu resztek wodociągów, które ze znacznej nieraz odległości doprowadzały wodę mieszkańcom starożytnego miasta

Novae. Punktem wyjścia w tych poszukiwaniach była nadal mapka bułgarskiego badacza Stefanowa z naniesionymi resztkami urządzeń związanych z systemem wodociągów zbudowanych w okolicy Novae w okresie rzymskim.

L. P.

„Československý Časopis Historický” w nrze 5—6 t. X (1962) przynosi indeks dziesięciu wydanych roczników 1953—1962 pt. „Rejstřík Československého Časopisu Historického” (zestawili J. Mandlerová i L. Nesvadbík).

DRUGA MIĘDZYNARODOWA KONFERENCJA HISTORII GOSPODARCZEJ W AIX-EN-PROVENCE

W dniach od 29 sierpnia do 3 września 1962 w Aix-en-Provence toczyły się obrady Drugiej Międzynarodowej Konferencji Historii Gospodarczej. Wzięło w nich udział ponad 300 uczestników z około 30 krajów: Algierii, Anglii, Australii, Belgii, Bułgarii, Czechosłowacji, Danii, Egiptu, Francji, Hiszpanii, Holandii, Indii, Izraela, Japonii, Jugosławii, Kanady, Kolumbii, Norwegii, NRF, Polski, Południowej Afryki, Rumunii, Szwajcarii, Szwecji, Tunisu, USA, Węgier i Włoch. Zapowiedziany dość liczny i aktywny udział historyków NRD, wśród nich J. Kuczyńskiego, nie doszedł do skutku z powodu nieuzyskania wizy wjazdowej. Otwierając obrady konferencji M. M. Postan, wyraził w związku z tym ubolewanie stwierdzając, że „względy polityczne nie powinny przeszkadzać w porozumiewaniu się uczonych.

Dyskusje odbywały się w ramach oddzielnych zebrań 10 sekcji tematycznych oraz na posiedzeniach plenarnych. W sumie odbyły się 4 sesje plenarne. Na pierwszej z nich, inauguracyjnej zjazd, prof. Labrousse wygłosił referat na temat kształtowania się (ruchu) dochodów od kapitału (*revenu du capital*) oraz koncentracji kapitałów w XIX w. we Francji. Referat ten informował przede wszystkim o metodach podjętych prac i źródłach (kwestia źródeł podatkowych) oraz podawał niektóre uzyskane już wyniki. Na przykład z badań materiałów spadkowych w Lille wynika, że w II połowie XIX w. po dużym rozmachu industrializacji około 92% majątku spadkowego skupiało się w rękach 10% spadkobierców. Owe 10% stanowili w pierwszym rzędzie właściciele przedsiębiorstw. Niektóre problemy referatu rozwinął w szczególności uczeń Labrousse'a, Bouvier.

Druga sesja plenarna poświęcona była problemom agrarnym krajów słabo rozwiniętych. Punktem wyjściowym ożywionej dyskusji na sesji był referat Postana omawiający te zagadnienia w świetle europejskiej historii agrarnej (zmiany w rolnictwie przygotowujące rewolucję przemysłową). Polemizowano w szczególności z opierającymi się o analizę rozkwitu rolnictwa angielskiego w XVII i XVIII w. agrotechnicznymi tezami referatu, stawiającego główny nacisk na konieczność rozwoju rolnictwa, którego odpowiedni poziom może stanowić dopiero podstawę dla rozwoju przemysłu. Głównie na przykładzie Indii (m.in. Gupta, Thorner) i w pewnym stopniu Jugosławii (Stipetić) wskazywano, jak ważna jest industrializacja dla przezwyciężenia zacofania gospodarczego krajów słabiej rozwiniętych. Nie rozwój rolnictwa, lecz rozwój przemysłu (rynek dla produkcji rolnej, możliwości zatrudnienia itd.) stanowi w tym względzie zasadniczy bodziec wzrostu gospodarczego (Lieber). Postan stwierdził wprawdzie, że industrializacja jest konieczna dla krajów zacofanych gospodarczo, jednak do tego najpierw trzeba podnieść rolnictwo. Łatwo zauważyć, że tezy podobne, mawiające głównie do rozwoju gospodarczego Indii, głoszone przez historyka angielskiego, a więc pochodzącego z kraju głoszącego idee, że tylko w połączeniu z Anglią Indie mogą kwitnąć jako wielki kraj rolniczy, musiały wzmocnić klimat dyskusji nie pozbawionej wyraźnego tła politycznego.

Tematem obrad trzeciej sesji plenarnej były sprawy organizacyjne. Dyskutowano nad sprawami utworzenia międzynarodowej organizacji historyków gospodarczych przyjmując pewne zasady ogólne, a w szczególności wypowiadając się za związkiem organizacji historyków gospodarczych z Międzynarodowym Komitetem Nauk Historycznych. Ustalono, iż do 1965 r. (tzn. do trzeciej konferencji) działać będzie jeszcze Komitet Tymczasowy w następującym składzie: Braudel — przewodniczący (Francja), Postan — wiceprzewodniczący (Anglia), Habakkuk — sekretarz (Anglia) oraz członkowie Gupta (Indie), Kim (ZSRR), Klima (Czechosłowacja), Kula (Polska), Lane (USA), Labrousse (Francja), Söderlund (Szwecja).

Czwarta sesja plenarna poświęcona była dyskusji nad referatami J. Kuczynski'ego (NRD) i G. Bry'a (USA). Pod nieobecność Kuczynskiego streszczenie jego referatu odczytał prof. Hobbsbaum. Referat poświęcony był problematyce położenia klasy robotniczej w warunkach kapitalizmu przemysłowego. Autor stwierdzając, że kapitalizm przemysłowy narodził się wraz z rewolucją przemysłową, wyróżnił trzy okresy w jego rozwoju: okres trwania rewolucji przemysłowej, okres po zakończeniu tej rewolucji aż do początków imperializmu oraz okres imperializmu. W każdym z tych okresów położenie klasy robotniczej wykazywało pewną specyfikę. Prof. Bry przedstawił wyniki swych badań porównawczych nad płacami realnymi w USA, Wielkiej Brytanii i Niemczech w latach 1860—1961. Nieobecność prof. Kuczynskiemu uniemożliwiła pełniejszą dyskusję.

W czasie konferencji działały następujące sekcje tematyczne: Historii Gospodarczej Świata Starożytnego (przewodniczący M. I. Finley), Gospodarki Średniowiecznej (G. Duby), Historii Cen i Fluktuacji Ekonomicznych (J. Brugmans, F. C. Spooner), Historii Agrarnej Europy Nowożytnej (W. Kula), Historii Agrarnej Afryki i Azji (B. A. Farmer), Przemysłu i Rzemiosła Wiejskiego (B. F. Hoselitz), Teorii Industrializacji (W. Hoffmann), Akumulacji Kapitału we Wczesnych Stadiach Industrializacji (C. Fohlen, D. Landes), Historycznych Problemów Rozwoju Kolonialnego (G. Ohlin) oraz Metodologii i Terminologii w Historii Społecznej i Gospodarczej.

Liczba posiedzeń poszczególnych sekcji była różna, zależna w dużym stopniu od tego, jak aktywna była dana sekcja. Trudno tu powiedzieć dokładniej o pracy ich wszystkich. Nieco uwagi poświęcimy tym, których pracę poznaliśmy bezpośrednio, zaś pozostałe omówimy bardziej ogólnie w oparciu o materiały i uzyskane relacje.

W sekcji Historii Gospodarczej Świata Starożytnego referaty wygłosili M. I. Finley (Grecja klasyczna), E. Will (Grecja archaiczna) i P. A. Brunt (rzymscy *equites*).

Obrady sekcji Gospodarki Średniowiecznej otworzył referat R. A. Hiltona (Birmingham) pt. „Renta ziemna i tworzenie się kapitału w społeczeństwie feudalnym”. Biorąc za przykład stosunki angielskie XIII i XIV wieku referent wskazywał, że zupełnie minimalne części dochodu z dóbr ziemskich przeznaczano wówczas na inwestycje. W stosunkowo wysoko zorganizowanych majątkach części te wahały się od 3 do 6%. Od połowy XIV wieku proporcje te zmieniają się nieco na korzyść inwestycji. W dyskusji (Duby) poparto tezę referatu.

Pole do szczególnie ożywionej dyskusji stworzył następny, jakkolwiek sam niezbyt fascynujący referat Ph. Jonesa (Leeds) o rozwoju agrarnym Włoch średniowiecznych. Mówili przede wszystkim Włosi, tak że nawet obrady toczyły się wtedy w dużej części po włosku. Referent podkreślił mocne różnice w rozwoju Włoch północnych (przemysłowych) i południowych (agrarnych) — stwierdzając, że związane są one przede wszystkim ze zróżnicowaniem klimatycznym i geograficznym. Ogólnie zaś stwierdził, że rozwój gospodarczy Włoch od X do XVI wieku odpowiada zasadniczym liniom rozwoju innych terenów Europy. W odniesieniu

do dziejów agrarnych dotyczy to zarówno problematyki produkcji, jak i organizacji gospodarczej. W zakresie pierwszego z tych problemów można mówić o postępie technicznym, w zakresie drugiego o upadku gospodarki własnej pana (*villa*). Dyskusja zwróciła uwagę na zbytnią ostrość przeciwstawienia Włoch północnych i południowych — należały one do tej samej śródziemnomorskiej cywilizacji rolniczej. Pogiębiono także problem włoskiego połownictwa (*mezzadria*) wskazując na bardzo słabe zaawansowanie prac w zakresie dziejów agrarnych Włoch (Duby, Imberciadori, Maddalena, Mori, Venturi i inni). Wymiana zdań wyszła poza rolnictwo, obejmując szereg innych problemów, jak m.in. zagadnienie charakteru miast włoskich, zmian w handlu włoskim, kryzysu XIV i XV wieku (Lopez, Małowist, de Roover, Postan i inni).

Obrady tej sekcji zamykał referat A. Gieysztora pt. „Miasto i wieś średniowiecznej Słowiańszczyzny”. Autor zajął się problemem etapów urbanizacji krajów słowiańskich, biorąc za tło rozważań analizę roli handlu dalekosiężnego i rynku wewnętrznego w genezie miast oraz elementów tworzących rynek wewnętrzny, badanych na podstawie rozpatrywania rzemiosła, handlu, usług świadczonych przez ośrodki typu miejskiego oraz środków wymiany produkcji rolnej. W dyskusji (Beresford, Duby) nawiązano do sprawy konieczności rozwinięcia badań archeologicznych wsi, aby w ten sposób zdobyć nowe materiały do osadnictwa. G. Duby poinformował m.in., że w VI Sekcji *École Pratique des Hautes Études* pracuje się nad mapą wsi zamkniętych we Francji.

Sekcja Historii Cen i Fluktuacji Ekonomicznych nie wypełniła w całości planu, bowiem nie przybył z zapowiadzianym referatem o cenach angielskich prof. Beveridge. Zgodnie z planem referaty wygłosili: F. C. Spooner (Yale) o sekularnym ruchu cen i problemach tworzenia się kapitału, R. Romano (Paryż) o ruchu cen i rozwoju ekonomicznym na przykładzie Ameryki Południowej oraz M. Dupriez (Louvain), który zastanawiał się nad tym, czy fluktuacje typu Kondratieffa można dostrzec i we współczesnym rozwoju ekonomicznym. Sekularny ruch cen Spooner podzielił na 3 epoki — preindustrialną, trwania industrializacji oraz wiek XX. W pierwszych dwu ekspansji ekonomicznej towarzyszy wzrost cen z tym jednak, że w odniesieniu do XIX wieku to współistnienie jest już mniej widoczne. W Anglii np. była tendencja odwrotna, w innych krajach stabilizacja lub ruch o amplitudzie znacznie spokojniejszej niż w XX wieku. Autor zadaje sobie pytanie, jaki był wpływ tak kształtujących się cen w XIX wieku na rozwój industrializacji.

R. Romano oparł się o rezultaty swych badań dotyczących ruchu cen w Ameryce Południowej w XVIII wieku. Dla całości produktów stwierdza stagnację cen charakterystyczną dla krajów słabo rozwiniętych. Życie ekonomiczne krajów Ameryki Łacińskiej w XVIII wieku charakteryzowało się rozwojem górnictwa, dość dużą ilością pieniądza, który odpływał jednak do Europy (przy niedostatecznej ilości drobniejszej monety), brakiem kredytu bankowego, słabym rozwojem handlu, złymi warunkami transportu, monokulturą w rolnictwie, wzrostem liczby ludności przy jednoczesnym narastaniu dysproporcji w podziale dochodu narodowego. Dyskusja była ożywiona. Zastanawiano się nad wpływem cen europejskich na południowoamerykańskie, zwracano też uwagę na duże zróżnicowanie Ameryki Łacińskiej (Van der Vee, Mauro), a szczególnie na odmienności w rozwoju Meksyku, który np. nie rozwinął monokultury w zakresie jakiegoś działu produkcji rolnej. Dużo uwagi wzbudziły różne problemy współistnienia gospodarki naturalnej i pieniężnej i wzajemnych wpływów krajów o różnych stopniach panowania tych dwu typów gospodarki, m.in. wspomniano o polskiej gospodarce folwarczno-pańszczyźnianej (Kula, Małowist, Meuvret, de Roover), dyskutowano nad problemem metody w badaniach nad dziejami cen — ceny nominalne, ceny wyrażone w srebrze (Maddalena, Meuvret).

W sekcji Historii Agramnej Europy Nowożytnej wygłoszono jedynie dwa uzupełniające się referaty historyków węgierskich — Pacha i Makkaia o gospodarce folwarcznej na Węgrzech w XVI i XVII wieku. Omówienie tego problemu w odniesieniu do Niemiec, Czech i Polski w ramach osobnych referatów nie doszło do skutku z powodu nieobecności przewidzianych referentów. W referatach Pacha i Makkaia przedstawiono XVI i XVII wiek jako okres ścierania się tendencji ze stopniowym jednak narastaniem gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej. W pierwszej połowie XVII wieku folwarki na Węgrzech zajmowały około 15—30% powierzchni wiejskiej, zaś produkcja ich przewyższała znacznie wpływy pana z danin chłopskich. Wzrastała pańszczyzna osiągając w połowie XVII wieku średnio 3 dni w tygodniu. Główny zbył dla produkcji folwarcznej, jak informował referent, stanowiła propinacja, a nie sprzedaż zbóż na rynku. Popyt ze strony miast był słaby, wywóz też był niewielki. Referaty węgierskie poruszając wspólny dla krajów Europy środkowej problem rozwoju gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej dały asumpt do porównań z innymi krajami, jak Czechy i Polska, oraz do ogólnych uwag o modelu gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej (Braudel, Kula, Purs, Topolski).

W ramach sekcji Historii Agramnej Azji i Afryki mówili E. H. Jacoby (F.A.O.) o społecznych i ekonomicznych czynnikach reformy rolnej w krajach Azji i Afryki, A. Rokach (Jerozolima) o planowaniu osadnictwa w Izraelu, E. R. Leach o problemach osadnictwa rolnego Cejlonu, D. Thorne (Paryż) o ogólnych zagadnieniach dziejów agrarnych krajów Azji, T. Ouchi (Tokio) o wpływie rozwoju ekonomicznego Japonii na rolnictwo. W ostatnim z tych referatów autor stwierdza szybki wzrost produktu narodowego Japonii od 1955 roku (11% rocznie). Wpływ tego wzrostu na rolnictwo szedł przede wszystkim w trzech kierunkach: zmian w strukturze upraw (zmniejszanie się spożycia ryżu i jęczmienia, wzrost spożycia warzyw i owoców itp.), spadku zatrudnienia w rolnictwie oraz nastrojów niezadowolenia w związku ze znacznie szybszym tempem wzrostu dochodu na głowę w zajęciach pozarolniczych aniżeli w rolniczych.

Sekcja Przemysłu i Rzemiosła Wiejskiego należała do bardziej aktywnych. Wygłoszono w jej ramach 4 referaty. Spośród nich z referatem W. K. Jacuńskiego („Rozwój wielkiego przemysłu w Rosji na bazie drobnego przemysłu wiejskiego”), który nie przybył na zjazd, zebrani zapoznali się w formie dość obszernego streszczenia. Jacuński wskazał, jak z pewnych ośrodków wiejskiego przemysłu włókienniczego wyraźnie rozwijających się w XVII w. w ciągu XIX w. zaczęły wyrastać większe zakłady przemysłowe. Jest charakterystyczne, że wśród przodków rodzin przemysłowych przeważali drobni producenci wiejscy. Problematyką przejścia od przemysłu wiejskiego do produkcji fabrycznej zajął się w swym referacie także J. D. Chambers (Nottingham) biorąc za przykład Anglię od XVI do XIX wieku. Przemysł wiejski Zachodniej Europy w XVI—XVIII w. przedstawił H. Kellenbenz (Kolumbia). Autor zwrócił uwagę na punkty widzenia panujące w nauce oraz podkreślił słabe zaawansowanie badań nad przemysłem wiejskim. B. F. Hoselitz (Chicago) poświęcił swój referat roli przemysłu wiejskiego w krajach słabo rozwiniętych.

W sekcji Teorii Industrializacji i sekcji Akumulacji Kapitału we Wczesnych Stadiach Industrializacji wygłoszono szereg referatów o typach industrializacji, o industrializacji w poszczególnych krajach (Anglia, USA, Japonia) i inne.

W sekcji Historycznych Problemów Rozwoju Kolonialnego wygłoszili referaty m.in. F. Mauro (Tuluza), A. K. Sen (Cambridge) i H.R.C. Wright (Witwatersrand). F. Mauro zajął się problematyką rozwoju kolonialnego przed 1800 r., A. K. Sen problematyką kolonialnej działalności angielskiej w Indiach w latach 1854—1914. Tematem referatu Wrighta był wpływ Kompanii Wschodnio-Indyjskiej na stosunki wewnętrzne w Indiach w latach 1795—1800.

Wydaje się, że zbyt mało aktywna była sekcja Metodologii i Terminologii Historii Społecznej i Gospodarczej. W sekcji tej wygłoszono dwa referaty oraz kilka komunikatów. W swym referacie prof. W. Conze (Heidelberg) zajął się definicją historii społecznej (*social history*). Stwierdził, że historia społeczna należy zarówno do socjologii, jak i do historii. Należałoby według referenta uprawiać historię społeczną nie tyle w łączności z historią gospodarczą, ile z historią polityczną. W powierzchniowym referacie S. Ratnera (New York) o potrzebie rewolucji semantycznej historii gospodarczej było więcej polityki niż nauki. Autor na przykład stwierdził, że nie może być dzisiaj już mowy o systemie, który by można określić jako kapitalistyczny. Kapitalizm bowiem, według niego, przeszedł już od czasów Marksa takie przemiany, że zniknęły jego podstawowe przez Marksa analizowane cechy. To samo można według niego powiedzieć o komunizmie itd. W dyskusji nie podjęto tych spraw. Zwracano w niej natomiast uwagę na powiązanie historii gospodarczej z teorią społeczną (Kuznets), podkreślano konieczność zwracania większej uwagi na problematykę metodologiczną na kongresach (Hobsbawm). Dość ciekawe komunikaty F. Venturiego (Turyn) o terminie socjalizm (autor analizował piśmiennictwo z okresu Oświecenia włoskiego) i R. Mandrou (Paryż) o pojęciu klasy na przykładzie burżuazji francuskiej XVIII wieku luźniej wiązały się z zasadniczym tokiem referatów.

W sumie dorobek konferencji w Aix wydaje się istotny, szczególnie w zakresie problematyki industrializacji oraz rozwoju gospodarczego krajów pozaeuropejskich. W sekcjach dziejów agrarnych i historii cen nie powiedziano, naszym zdaniem, wiele nowego. Nawet tam jednak, gdzie nowych rozwiązań nie usłyszeliśmy, cenne były podsumowania dotychczasowych badań, wskazanie na trudności i luki badawcze. Ze szczególnym naciskiem podkreślić należy szeroki udział historyków z wielu krajów. Spośród historyków polskich w Konferencji udział wzięli: prof. I. Biezuńska-Małowist, Al. Gieysztor, St. Herbst, W. Kula, M. Małowist, I. Pietrzak-Pawłowska i J. Topolski.

Jerzy Topolski

Dnia 17 czerwca 1962 odbyło się na Sorbonie pod przewodnictwem M. Reinharda kolejne zebranie ogólne *Société des Études Robespierristes*. Przedstawiono dwa komunikaty: B. Leśnodorski o jakobinach polskich i ruchu rewolucyjnym w Europie w końcu XVIII w. oraz J. Palou o legendach i gusłach dotyczących Rewolucji i Cesarstwa.

We wrześniu 1962 ukazał się pierwszy numer czasopisma „*Zeitschrift für Militärgeschichte*” (wydawanego przez Niemieckie Wydawnictwo Wojskowe NRD). Są tu m.in. nieopublikowane dokumenty z archiwum osobistego feldmarszałka von Paulusa oraz artykuł G. Busse: „Kryzys kierownictwa niemieckiego sztabu generalnego w końcu lata 1941”.

„*Historische Zeitschrift*” w zeszycie specjalnym rocznika 1962 przynosi sprawozdania z nowszej światowej literatury historycznej pt. „*Literaturberichte über Neuerscheinungen zur ausserdeutschen Geschichte*” (red. W. Kienast). Sprawozdania zawierają omówienie historiografii krajów skandynawskich (H. Kellenbenz), Włoch (E. Dupré-Théséider), Węgier (J. M. Bak), Polski (G. Rhode), Związku Radzieckiego (H. Jabłonowski

i K. Meyer), Ameryki Łacińskiej (R. Konetzke), Azji Południowo-Wschodniej (E. Sarkisyan), Japonii (H. Hammitzsch), Anglii — czasy nowożytne (Ch. Howard) oraz Francji — średniowiecze (K. F. Werner). Redakcja zamierza publikować systematycznie dalsze podobne przeglądy, mające obejmować całością historioγραφii światowej.

W lipcu ub. r. odbyło się w Rumunii międzynarodowe kolokwium na tematy: „Podobieństwa i różnice kultury państw bałkańskich” oraz „Wkład ludów bałkańskich w rozwoju związku między Zachodem i Wschodem”. Kolokwium nakreśliło również plany dalszych badań na historię i kulturą Bałkanów.

Pod patronatem Międzynarodowej Unii Historii i Filozofii Nauki oraz Międzynarodowej Akademii Historii Nauki organizowane są co trzy lata kongresy historii nauki. Dziesiąty z kolei kongres z udziałem ponad 300 uczestników odbył się w dniach 27—31 sierpnia 1962 w Cornell University, Ithaca (USA). Kongres obradował w dziesięciu sekcjach i na pięciu sympozjach. Obrady w sekcjach dotyczyły zagadnień historii techniki i nauk ścisłych, historii nauk przyrodniczych, a także ogólnie nauki starożytnej oraz nauki średniowiecznej i renesansowej. Sympozja poświęcone były zagadnieniom ogólnym (np. związki pomiędzy historią i filozofią nauki) i szczegółowym (np. dzieje odkrycia neutronu). W obradach wzięła również udział delegacja polska z prof. dr B. Suchodolskim jako przewodniczącym.

W dniach 31 maja — 5 czerwca 1962 w Londynie obradowały Biuro i Zgromadzenie Międzynarodowego Komitetu Nauk Historycznych. Dyskutowano nad nowymi zasadami organizacji kongresów międzynarodowych. Wobec krytyki dotychczasowego systemu przez wielu historyków (zarzuły przeciw zasadzie podziału chronologicznego oraz referatów podstawowych i komunikatów) Biuro na swym posiedzeniu w Konstantynopolu (początek 1962) zdecydowało zrezygnować z zasady podziału chronologicznego i określić dla najbliższego kongresu (Wiedeń 1965) kilka podstawowych tematów, wokół których rozwinęłyby się dyskusje wszystkich uczestników. Równocześnie Biuro zwróciło się do komitetów narodowych z prośbą o opinie na temat tej koncepcji i nadsyłanie propozycji co do tematów. Ostateczna decyzja w tych sprawach miała zapaść na następnym posiedzeniu. W Londynie po żywych dyskusjach zgodzono się na kompromisowe rozwiązanie. Na kongresie w Wiedniu (ma on trwać 6 dni) równolegle dyskutowane będą: 1. sześć wybranych problemów ogólnych (m.in. wzajemne stosunki kulturalne i wpływy kultur, nacjonalizm i internacjonalizm, tolerancja religijna), 2. referaty dotyczące dziejów Azji, Afryki i Ameryki Łacińskiej, 3. referaty (po jednym z każdej) poszczególnych komisji; wpłynie to prawdopodobnie na wzrost aktywności naukowej komisji w okresie między kongresami, 4. około piętnastu referatów w trzech sekcjach (z utrzymaniem zasady chronologicznej) — historia starożytna i średniowieczna, dzieje nowożytne i najnowsze oraz metodologia i ogólne problemy historyczne. Wobec zwiększenia liczby referatów postanowiono zrezygnować z komunikatów.

W dniach od 9 do 14 czerwca 1962 obradowała VII doroczna konferencja historyków anglo-amerykańskich, zorganizowana przez *Institute of Historical Research* w Londynie. W konferencji udział wzięło 650 uczestników.

Pod obrady Parlamentu brytyjskiego przedłożony został projekt reorganizacji *British Museum*. Przewiduje się zmianę składu zarządu; spośród 25 jego członków jednego mianowałaby królowa, a 15 — premier (przy czym zwyczajowo — arcybiskupa Canterbury).

Według projektu Zarząd będzie uprawniony do usuwania książek i czasopism niepotrzebnych, wydanych po r. 1850, zachowując ich mikrofilm. Biblioteka i Muzeum w centrum Londynu zostaną oddzielone od Muzeum Historii Naturalnej, co umożliwi *British Museum* większą specjalizację.

Niektórzy członkowie Parlamentu nalegają na zwrot rzeźb i płaskorzeźb wywiezionych z Akropolu przez lorda Elgina w XIX w. Dyskutuje się też system zatrudniania i awansów pracowników Muzeum, obecnie ten sam co w administracji państwowej; w niektórych środowiskach proponuje się zastąpienie zasady starszeństwa i wysługi lat zasadą awansu opartą na stopniach naukowych.

W dniach od 29 sierpnia do 3 września 1962 obradował w Rzymie VI Międzynarodowy Kongres Nauk Prehistorycznych i Protohistorycznych. Obrady toczyły się w 8 sekcjach z udziałem uczonych z 80 krajów. Przedmiotem dyskusji były referaty zamówione przez organizatorów oraz komunikaty zgłoszone przez uczestników Kongresu (opublikowane w *Atti del VI Congresso Internazionale delle Scienze Preistoriche e Protostoriche* vol. I—II, Roma 1962). Obrady w sekcjach dotyczyły następujących zagadnień (uszeregowanych rzeczowo i chronologicznie): problemy ogólne — metodologia i technika prac badawczych, paleolit i neolit, epoka brązu, okresy halsztacki i lateński, okres rzymski i wędrówka ludów, archeologia Europy północnej we wczesnym średniowieczu (z referatem polskim W. Hensla), prahistoria kontynentów pozaeuropejskich, paleoantropologia oraz sztuka prahistoryczna i protohistoryczna. W ramach Kongresu obradowała również Międzynarodowa Unia Nauk Prahistorycznych i jej Rada Stała. Min. Rada podjęła uchwałę opublikowania „Glossarium Archeologicznego” (pod red. ogólną K. Jażdżewskiego) oraz atlasu archeologicznego świata. Powołano również komitet międzynarodowy do badania początków miast pod przewodnictwem W. Hensla. Spośród naukowców polskich ponadto J. Kostrzewski wybrany został członkiem Komitetu Honorowego Unii Nauk Prahistorycznych, a W. Kočka wszedł w skład Rady Stałej Unii. Uchwalono, że VII Kongres odbędzie się w Pradze w 1966 r. Przyjęto do Unii dalszych 15 krajów (w tym Birnę, Tanganikę, Senegal).

Ostatnie wykopaliska archeologiczne na Kamczatce wykazały, że już przed 5—7 tysiącami lat żyli tutaj ludzie. Znalezione przedmioty dowodzą szerokich związków Kamczatki z Ameryką i południem Azji w owym okresie.

Archeologiczna ekspedycja AN Uzbeckiej SSR prowadząca wykopaliska w Tok-Kała odkryła niezwykle cenne znalezisko przedarabskiego piśmiennictwa mieszkańców starożytnego Chorezmu oraz duży cmentarz z tego okresu.

W Centralnym Archiwum Państwowym Akt Dawnych w Moskwie znaleziono bardzo interesujący ukaz J. Pugaczowa dla mieszkańców Insara.

W Okręgowej Bibliotece Publicznej w Homlu znaleziono w zespole J. F. Paskiewicz a rękopis książki „Wojennaja żiżn gienierał-lejtienanta J. S. Dorocho-

wa" napisanej przez syna tego wybitnego dowódcy i uczestnika wojny 1812 r. Wiele miejsca poświęcono tu działaniom awangardy armii rosyjskiej w wojnach 1805—1807 r. (w oparciu o bogatą korespondencję Dorochowa).

Przed kilku miesiącami ukazała się nowa publikacja źródłowa: „Politika jewropiejskich dierzaw w Jugo-Wostocznoj Azji. 60-tyje gg XVIII w. — 60-tyje gg XIX w. Dokumenty i materiały”. Książka opracowana została przez A. G. Tartańskiego, a wydana przez Wydawnictwo Literatury Wschodniej.

W Państwowym Archiwum Historycznym we Lwowie znaleziono ok. 400 nowych źródeł do wydarzeń 1812 r. M.in. znalazły się tu raporty komisji granicznej i austriackiego urzędnika komisariatu okręgowego w Brodach oraz interesujące doniesienie austriackie o walkach w Moskwie 14—18 września 1812 r. Także w archiwach Białorusi odkryto cenne źródła dla końca 1812 i 1813 r. Uzupełnią one wiedzę o polityce Kutuzowa wobec ludności Prus i Księstwa Warszawskiego, w momencie gdy zwycięskie wojska rosyjskie wkroczyły na te terytoria.

W 150 rocznicę wojny narodowej 1812 r. otwarto w Państwowej Historycznej Bibliotece Publicznej w Moskwie wielką wystawę rękopisów, druków i materiałów ikonograficznych związanych z wojną 1812 r. (m.in. „Rozkazy głównodowodzącego 1812 i 1813 r.”, „Dziennik działań wojennych armii rosyjskiej przeciw Francuzom”, „Kalendarz Napoleona”, wspomnienia uczestników — a zwłaszcza dekabrystów itd.). W salach Kremła zorganizowano wystawę obrazów, rysunków i sztychów związanych z podobną tematyką. W początkach września odbyło się kilka sesji naukowych poświęconych wojnie 1812 r. (m.in. w Państwowym Muzeum Historycznym w Moskwie, w Instytutach Historii AN Łotewskiej i Ukraińskiej SSR, a zwłaszcza w Wydziałach Nauk Historycznych, Ekonomicznych, Filozoficznych i Prawnych AN ZSRR).

W dniach 21—25 września 1962 odbyło się w Mińsku międzynarodowe sympozjum historyków poświęcone zagadnieniom historii agrarnej Europy Wschodniej, zorganizowane przez Wydział Nauk Społecznych oraz Instytuty Historii AN ZSRR i AN Białoruskiej SSR. Wygłoszone referaty sympozjum ukażą się w kolejnym tomie „Jeżegodnika po agrarnej istorii Wostocznoj Jewropy”.

W latach 1963—1964 ukaże się sześciotomowa *Istorijskaja Wielikoj Otieczestwiennoj Wojny Sowietskogo Sojuza 1941—1945 gg.* Działania wojenne przedstawione zostaną na szerokim tle polityki zagranicznej ZSRR i dyplomacji międzynarodowej w latach 1939—1945. Publikacja (wydawana przez Wojennoje Izdatielstwo) zawierać będzie wiele dokumentów nie ogłoszonych dotychczas drukiem. Już w ręk. ukażą się pierwsze cztery tomy tej serii obejmujące lata 1939—1944.

W czerwcu 1962 w Instytucie Historii AN ZSRR odbyło się zebranie naukowe poświęcone 250-leciu urodzin J. J. Rousseau. Równocześnie w Państwowej Historycznej Bibliotece Publicznej w Moskwie otwarta

została wystawa poświęcona wydawnictwom dzieł J. J. Rousseau i prac o nim w XVIII—XX w.

W Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Białoruskiej SSR w Mohylowie znaleziono ważne materiały archiwalne dotyczące W. I. Hornowskiego w powstaniu greckim 1821 r. (m.in. jego charakterystyka „Związku Przyjaciół”).

Organizowane obecnie Centralne Państwowe Archiwum Rewolucji Październikowej i Budownictwa Socjalistycznego Łotewskiej SSR obejmuje ponad milion jednostek archiwalnych. Szczególnie ważne są materiały z lat 1917—1919 i z roku 1940.

W lipcu 1962 r. w Kijowie odbyła się sesja naukowa zorganizowana przez Rady Naukowe AN ZSRR i Republiki Ukraińskiej. Wygłoszono 22 referaty i komunikaty poświęcone dziejom klasy robotniczej i ruchu robotniczego w Rosji w marcu — październiku 1917.

Dnia 6 stycznia 1962 zmarł w wieku lat 56 znany historyk szwedzki Torwald Höjer. Zmarły był profesorem historii nowożytnej na uniwersytecie w Sztokholmie, sekretarzem i od 1949 r. redaktorem pisma „Historisk Tidskrift” oraz przez kilka lat wiceprzewodniczącym Międzynarodowego Komitetu Nauk Historycznych.

W Anglii zmarł L. G. Wickham Legg, redaktor *Dictionary of National Biography* w latach 1931—1940, wydawca wielu źródeł XVI i XVII w.

W grudniu 1962 w wieku lat 62 zmarł Garrett Mattingly, profesor *Columbia University*. Zajmował się historią dyplomacji XVI i XVII w.

22 lutego 1963 zmarł Austin Lane Poole amerykański profesor *Oxford University*, specjalista historii Anglii średniowiecznej, autor m.in. kolejnego tomu *Oxford History of England (From Domesday to Magna Charta)*.

Dnia 26 czerwca 1962 zmarł w wieku lat 85 historyk czeski Rudolf Urbánek. Zmarły był wybitnym specjalistą w zakresie historii średniowiecza czeskiego, szczególnie zaś ruchów husyckich.

Dnia 28 czerwca 1962 zmarł w wieku lat 69 historyk łotewski Jan Zutis. Zmarły był specjalistą w zakresie nowszej historii krajów nadbałtyckich.